

Gerhard Seewann: A magyarországi németek története

A kétkötetes monográfia Gerhard *Seewann* professzor munkája, aki tudományos életútja során a Köztes-Európa etnikai térstruktúráiban rejlő cezúrák átlépésére törekedett, mind a Kárpát-medencei államalkotó kisebbségek összehasonlító igényű történetírása és diskurzuselemzése során, mind a migrációs folyamatok múltbéli-jelenkori összefüggéseit összevető kutatásaiban. A professzort a Tübingen-Ulm-München-Graz-Pécs-Temesvár tengely mentén formálódó gazdag életműve miatt számos elismerés övezi, amelyek közül kimagasló a 2014-ben adományozott Nemzetiségekért Díj. Ez az állami kitüntetés a magyarországi nemzetiségek szolgálatában végzett példaértékű munka elismerésül szolgál. Az elemzett mű a rendelkezésre álló tudásanyag szintetizálásaként jött létre, így az egyetemi oktatásban és a tudományos kutatásokban résztvevők, valamint a hazai németiség és a nemzetiségek története iránt érdeklődők számára is átfogó képet ad az államalapítástól napjainkig terjedő folyamatokról. A könyv „Geschichte der Deutschen in Ungarn” című, 2012-ben németül megjelentetett munkával azonos. A mostani kiadás 2015-ben a marburgi Herder Intézet és a Pécsi Tudományegyetem Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszék közreműködésével az Argumentum Kiadó gondozásában jelent meg *Vitári* Zsolt pécsi történész fordításában.¹ A magyarországi németek történetét már számos munka megörökítette, de ezek főleg a különböző történelmi korokra, földrajzi egységekre fókuszáltnak jelentek meg,² szemben a Seewann-féle teljességre törekvő, innovatív történelemszemléletű művel.

„A magyarországi németek története” hiánypótló mű a magyar és egyetemes történetírásban, mert több tudomány- és szakterületet érintő megközelítésével, újszerűen mutatja be a magyarországi németek szerepét Magyarország modernizációjában és a nyugat-európai kultúrkörbe kapcsolódása folyamán. A mű egyedisége főként ábrázolásmódjában rejlik, mert a németiség története „*multietnikus perspektívából*” tárul elénk [I. kötet/11. o.], amelyben a magyarokkal és kisebbségekkel való összefonódás korszakokon átívelve kerül bemutatásra a mindenkori Magyarország német településterületein (pl. Bácska, Bánát, Erdély, Szatmár, Szerémség, Szlavó-

nia, Sváb-Törökország). Emellett a modern etnicitás- és identitáskutatások, valamint a legújabb transzfer-történelmi eredmények ötvözése lehetővé teszi, hogy a magyarországi kisebbségek múltja összehasonlíthatóvá váljon az európai kisebbségek történetével. A mű esélyt teremt a magyarországi németiség számára, hogy a vitatott történelmi korszakok kritikai feldolgozásával (pl. a nemzetsocializmus kora), előítéletektől mentesen és az uralkodó nemzeti paradigmától eltávolodva saját nézőpontjain keresztül ismerje meg nyelvileg, etnikailag, vallásilag strukturált közössége teljes történetét. A szerző a gyakran hiányos, olykor előítéletekkel terhelt résztörténeteket a magyarországi németek történelmi egészévé illeszti össze. A vizsgált csoport történetét a nagyobb regionális és európai történelmi összefüggések közé illeszti be, kiemelve és a többi csoporttal folyamatosan összehasonlítva a magyarországi németek tulajdonságait. A mű így minden eddiginél árnyaltabb történelmi képet eredményez.

„Minden csoportnak, így a németeknek is szükségük van azonban saját történetírásra, saját történelmi narratívára. [...] Egy ilyen narratíva a csoport térben és időben való elhelyezésével, a saját múltira történő reflektálással és önkritikus emlékezettel identitásteremtő alapot fogalmaz meg.” [I. kötet/12. o.]. Az önálló történelmi narratíva megteremtése páratlanul fontos a mai Magyarországon élő német nemzetiség számára, mert a nemzetközponturna történetírás dogmái sokáig hátráltatták a XX. századi kataklizmákkal való szembenézést, a múltbeli traumák feldolgozását. A saját elbeszélés mód hozzájárulhat a magyarországi németek mindmáig hiányzó korrekt emlékezetkultúrájának létrejöttéhez, amely a személyes emlékezetpolitikák bevonásával a közösségtudat és az identitás megerősítését szolgálhatja.

A mű további érdeme, hogy felhívja a figyelmet a történelemkutatás hiányosságaira: mik voltak az 1945 utáni elűzés hatásai az itt maradó németekre, a magyar gazdaságra és társadalomra; mik az itt maradók konfliktustapasztalatai a német falvakban az elűzöttek helyére telepítettekkel az 1948 utáni életvilág drasztikus átalakulása után; hogyan sikerült az itt maradóknak és a visszatérőknek a legsúlyosabb keretfeltételek közepette a semmiből újrakezdve visszaszerezni házukat és hazájukat?

Egyedi ábrázolásmód: központban a cselekvő szubjektum

A tizennyolc fejezetre osztott művet rendkívül gazdag szakirodalmi forrásanyag, személy-, valamint földrajzinév-határozó és térképek kísérik, amik lehetőséget teremtenek a további önálló kutatásokra. Az első kötet az államalapítástól a közép- és kora újkori német kolonizáción, a magyar-német gazdasági-szövetségi kapcsolatrendszeren, a magyar királyok betelepítéspolitikáinak összefüggésein keresztül a kiegyezés megalapozásáig tárgyalja a Magyarországon élő németek történetét. Az első kötet központi témaköre a XVIII. századi migráció, amelyben a német telepeseket a gazdasági és társadalmi változások szubjektumaiként ismerhetjük meg. A második kötet eseményei rövidebb, ám annál sűrűbb történelmi szövegen hatolnak át a kiegyezéstől a XX. századi sorscsapásokon keresztül az 1989-es rendszerváltás utáni demokratikus nemzetiségpolitikáig. Ennek központi témaköre az 1848. évi márciusi forradalom után létrejövő, modern nemzetállami keretek közül kibontakozó társadalmi reformok és a polgári átalakulás alapkérdései, amelyben időszerezévé vált a kisebbségek helyzetének megoldása. Ebben a közegben, vagyis az etnicitás–nacionalitás értelmezéséért vívott küzdelemben bújtak elő a magyarországi németek politikai mozgalmainak csírái a XIX. század végén, s ettől fogva indult el csoportképző folyamatuk és politikai mobilizációjuk is. A XX. század elejétől ezért a hangsúly a politikatörténetre kerül át.

Szintén módszertani sajátosság, hogy a szerző nemzetközi összefüggéseiben elemzi a magyarországi németek múlt századi történetét, külföldi kutatások eredményeinek felhasználásával és összehasonlító módszerek alkalmazásával. A mű vívmánya, hogy „*el tud szakadni az eddig domináns nemzeti paradigmától [...] a mindenkori csoportnak mint az együttélés szubjektumának az önálló történelmi narratívájára tud visszanyúlni*” [I. kötet/13. o.]. A fejezetek állandó összetevői az identitáskategóriák (pl. sváb, dunai sváb, német-magyar, magyarországi német, népi német, németül beszélő magyar), valamint az egymással versengő nemzetfogalmak (rendi-nemesi nemzetfelfogás, hungarus-tudat stb.). Ezek a németeknek a magyar nemzetállamban betöltött szerepein és rétegzettségén keresztül válnak megismerhetővé. A monográfia vezérlő szellemisége az a századokon átívelő „szereplőorientált ábrázolásmód” [I. kötet/11. o.], amely cselekvő szubjektumként ragadja ki a történelmi események sodrából a csoport tagjait vagy magát a csoportot.

A műfaji korlátokra való tekintettel a recenzió további részében az egyes fejezetek mélyreható ismertetése helyett a politikai mobilizáció és a csoporttá válás szempontjából fontos momentumokat villantom fel: a XVIII. századi szervezett betelepítéseket; a többségi-kisebbségi kapcsolatok hatását a nyelv-

használatra és identitásra; a rendi társadalomba való betagozódás főbb jellemzőit 1848-ig; a népközösségi diskurzust; az etnikai együttélés hagyományos formáit leromboló 1945 utáni elűzést.

Egy batyúval jöttek?

A szervezett betelepítések már 1683-1699 között elkezdődtek. Ezek elsősorban a katonai szükségletek kielégítésére, a béketeremtésre és az ország felépítésére irányultak. A nagy betelepítések kora csak a 1711-es szatmári békeszerződés után indult meg. Háttérben az oszmán uralom alóli felszabadulást követő társadalmi, gazdasági, politikai és államigazgatási újjászerveződési folyamatok álltak, vagyis a betelepítések tartós politikai alapját csak a rendek hatalomba való ismételt bekapcsolódása teremtette meg. A betelepítések hivatalos alapjául elsősorban az 1723-as pozsonyi országgyűlésen hozott benépesítési törvény, illetve *Mária Terézia* és *II. József* telepítési pátensei szolgáltak. A XVIII. század első felében történt betelepítések a világi és egyházi földbirtokosok merkantilista politikához idomuló szervezett akciói voltak, 1760-tól az események viszont már az állami hivatalokkal együttműködve zajlottak (telepések toborzása, utazásszervezés és finanszírozás, hivatalos iratok kiállítása stb.). A három nagy Schwabenzug (svábvonulás, sváb telepések hulláma – *a szerk.*) folyamatát európai összefüggésbe ágyazva a telepesekért vívott küzdelemként ismerhetjük meg, melyet a Habsburg uralkodók Porosz- és Oroszországgal, valamint Észak-Amerikával vívtak meg.

Részletekbe menően megismerhetjük a kivándorlások ösztönzőit: a délnyugat-német térség rossz népgazdasági helyzetét; az osztatlan örökösödési rendet; a saját gazdaság birtoklásának igényét; a társadalmi felemelkedés vágyát; a svábok gazdaságközpontú szellemiségét; a magyar területek termékenysége és a török idők hősiességű küzdelmei miatt kialakult kedvező Magyarország-képet. Betekintést nyerhetünk az uradalmak telepítési politikáiba, a betelepítési szerződések tartalmába, a rokoni kapcsolatokon és a betelepülés jó tapasztalatain nyugvó kolonizációba, amely a Magyarországra vezető utat az utazásszervezők, hivatali ügyintézők, szállítmányozók és hajóépítők évszázados üzletágává növesztette. A forrásanyagokból bebizonyosodik, hogy a betelepülők egyáltalán nem üres kézzel jöttek. A magukkal hozott pénzüsszegek és az ideáramló tekintélyes örökségek tőkebefektetésként hozzájárultak a vásárlóerő kialakulásához, Magyarország talpra állásához. A svábok behozott vagyona, termelési és értékesítési tapasztalatai (pl. háromnyomásos gazdálkodás, földmérési módszerek, új kultúrnövények, iparos szakmák), munkaerőkölcsé és teljesítményorientáltsága a mezőgazdaság erőteljes fejlődéséhez, végső soron Magyarország modernizációjához és expanziójához járultak hozzá.

Sváb mentalitás, faluközösségi identitás

A szerző összetett módon mutatja be a svábok paraszti társadalmát. A faluközösségek kialakulásának folyamatában hangsúlyos szerepe volt a közös nyelv megtalálásának, vagyis a nyelvkiegyenlítő-désnek, de a nyelvjárások egységességét olyan tényezők hátráltatták, mint az eltérő felekezeti hovatartozás, a társadalmi különbségek vagy a csoporton belüli házassági szokás. A németek sikeres beilleszkedése piacorientáltságuknak köszönhető, amelyet többek közt a horizontális munkamegosztás, vagyis a természeti adottságokhoz illeszkedő termelés, a cseregyerek intézménye, a vallási területen jelentkező hasonulási és cserefolyamatok (pl. a sváb búcsúk magyarok általi átvétele) tettek lehetővé. Ezek a magatartásformák azonban hosszú távon csak „gyengén kifermálódott, a falu horizontján túlmutató, német hasonlóságról alkotott összetartozás-tudatot” [II. kötet/117. o.] eredményeztek, vagyis etnikailag meghatározott mély csoporttudat helyett csupán regionális identitással ötvöződő faluközösségi azonosságtudat alakult ki (mint például Sváb-Törökország parasztjai között).

Mindkét identitásváltozatot azonban büszkeség hatotta át, amiért a németiség nagymértékben hozzájárult a királyság török kor utáni újjáépítéséhez, és mert az egymás utáni nemzedékek csak növelték elődeik teljesítményét. A szerző a sváb-törökországi németiség mentalitáskutatásai alapján differenciált képet rajzol a német parasztságot gazdaságközpontú gondolkodásmódjáról. A következőket olvashatjuk például a györkönyiekről: „A falu jómódú volt. Igaz, embertelenül nagy munka volt az ára. Az eredendően szorgalmas nép önmagát nem kímélve sanyargatta testét, lelkét”. A németkeri svábokról pedig ezt: „A sovány talaj ellenére a kériek meggazdagodtak. [...] csakis páratlan szorgalmuk és takarékos életmódjuk eredménye” [III. kötet/119–120. o.].

Nyelvváltás identitásváltás nélkül

A sváb telepések gyorsan és viszonylag zökkenőmentesen illeszkedtek be a rendi társadalomba. A német települések XIX. század végéig tartó terjeszkedése élénk társadalmi mobilitás mentén zajló belső kolonizáció (pl. fióktelepülések létrehozása) eredménye is volt, ami egy sajátos törzsöröklési jogra, az elsőszülött fiú öröklésére vezethető vissza. A statisztikai adatok azonban a dualizmus kori német településterületek veszteségeit, illetve a német lakosságárány negatív előjelű népesedési változásait mutatják. A szerző ezért az elemzés során olyan megtévesztő fogalmakra hívja fel a figyelmet, mint az asszimiláció, amelynek értelmezésében a nemzeti történetírás nem tett különbséget a nyelvi hasonulás és a nyelvváltás fogalmai között.

A nyelvtatisztikákból tudniillik az is kiderül, hogy a századfordulóra a dualizmus kori városok nyelvi és kommunikációs viszonyaihoz való len-

dületes igazodás következtében, főleg a városi németiség körében jelentősen megnövekedett a két- és többnyelvűség, miközben csökkent az egynyelvű németiség aránya. Ennek oka, hogy a mindennapi nyelvhasználat, a közélet, a különböző munkafolyamatok, a kereskedelem és az ipar több nyelv ismeretét tették szükségessé. A városi németiség századvégi statisztikákkal igazolt asszimilációja tehát nem identitásváltásként azonosítható, hanem a környezet és az egyéni érdekek által vezérelt túlélési stratégiaként. Ezek alapján pedig helyesebb, ha „a magyar anyanyelv melletti hitvallást inkább az uralkodó köznyelv melletti hitvallásként értékeljük, és ne azonosítsuk azonnal identitásváltásként” [II. kötet/87. o.], ebből kifolyólag a nyelvváltás és az identitásváltás közé se tegyünk egyenlőségjelet.

Polgárosodás és asszimiláció, vallás és asszimiláció

Az iparosodás, a polgárosodás és az asszimiláció folyamatainak összekapcsolódása hitelesen ragadható meg a budai és óbudai németek példájával. A német kézművesség a céhek megszűnésével az 1850-es évektől elveszítette versenyelőnyét, az 1870-es évektől pedig a filoxéra (szőlőpusztító gyökértetű, illetve az általa keltett szőlővész – a szerk.) vitte el a németek másik jelentős jövedelemforrását, a bortermelést. A Budapest létrehozása körüli időben a lecsúszás elkerülése érdekében a Buda és Óbuda polgárságának háromnegyedét kitevő németiség a polgári középosztály számára elérhető pályák felé fordult. Ennek eredményeként életformában, nyelvhasználatban és értékkepzeteiben is visszafordíthatatlan változások következtek. Eközben a falvakban kétirányú folyamat zajlott: míg a gazdag svábok körében az 50–100 hold feletti birtok esetében a magyar nyelv társadalmi presztízse az uralkodó réteghez való tartozást, a magyarok sorába emelkedést jelentette, addig egyes német többségű falvakban a kisebbségben élő magyarok és zsidók német többségbe való integrációja folyt.

A szerző az egyházak magyárosításban való közreműködését is mélyrehatóan vizsgálja. Mivel a németek nem rendelkeztek nemzeti egyházzal, hanem többnyire multietnikus felekezetekben éltek, és még a nagyobb egyházközösségeken belül sem hoztak létre saját hitközösségeket, így került sor arra, hogy az egyházak a nemzetiségeket „barátságos eszközökkel és szeretettel megnyerjék a magyar állameszmének, hogy ők is magyarul beszélő magyarokká váljanak” [III. kötet/93. o.]. A vallási nacionalizálás a katolikus közösségekben eredményesebben valósult meg, mint a protestáns felekezeteknél. Ennek oka elsősorban a királyi kegyúri jogok gyakorlásával állt összefüggésben, ami a felső klérus politikai elittel való jó kapcsolata és opportunista magatartása miatt valósulhatott meg. A német nyelv liturgiában és tanításban betöltött kedvezőtlen megítélése végül jelentős mérték-

ben hozzájárult a nyelvvesztés folyamatához, mivel „magyarnak lenni szemmel láthatóan fontosabb volt, mint katolikusnak maradni” [III. kötet/99. o.]. Az 1880 és 1910 közötti népszámlálási adatok arról tanúskodnak, hogy a felekezeti kötődés erősebbnek bizonyult a nyelvinél. Ebből következik, hogy a nyelvi magyarosodás folyamatai legkevesebb feszültséget teremtve a felekezeti kötődés mentén játszódhattak le a zsidóság és a cigányság kivételével.³

1848 tanulsága

Az 1848-as forradalmi eseményekkel fordulópont-hoz érkeztek a formálódásban lévő nemzetiségi mozgalmak. A közös szabadság elérésének gondolata kezdetben a nemzetiségek javának lelkesedését és a magyar ügy támogatását váltotta ki. A kiegyezést követő 1868-as nemzetiségi törvény azonban továbbra is elutasította a nemzetiségek politikai nemzetként történő elismerését, ami a nemzeti mozgalmak többségének társnemzeti státusigénye számára nem volt elegendő.⁴ A törvényben szabályozott nyelvi egyenjogúság kevesebbnek bizonyult az államalként követelt egyenjogúságnál, ami területi autonómiát és politikai részvételi jogot helyezett kilátásba. Bár a monarchia nem volt reális alternatívája a nemzetállamnak, de a nemzetiségi törekvéseket nagyon jól ki tudta játszani a nemzeti törekvés ellen.⁵ 1848-49 tanulsága a feledés homályába merült, mert a nemzetiségek helyzetének javítására vonatkozó tervek a fiókban maradtak. A magyar politikai elit továbbra is a nemzetállami koncepcióhoz ragaszkodott, tudomást sem véve az ország területén élő kisebbségek egyenjogúságra való törekvéséről, beindítva ezzel a nemzetiségek politikai mobilizációját. 1867 és 1918 között a nemzetiségek pártok, érdekvédelmi szervezetek és egyesületek alapításához és mozgósításához fogtak.⁶ A németek esetében ekkor még az etnikailag definiált csoportképzés folyamatát több tényező is hátráltatta a többi nemzetiség aktivitásához képest.

A németiség ugyan a XIX. század második felére ismertetőjegyei alapján valamennyi kisebbségtől megkülönböztethetővé vált, de ugyanezek a tulajdonságok a politikai mobilizációt is késleltették: súlyponti településeik zárt településterületek hiányában fejlődtek, így földrajzi szórványjellegűt öltöttek; a társadalmi-gazdasági érdekérvényesítés szempontjából hiányzott a közös nyelv; többnyire csak Dél-Magyarországon alakult ki összetartozás-tudatuk. Vagyis a felekezeti sokszínűségből és a nyelvi-etnikai kevertségből a XIX. század végére sem alakult ki egységes nemzeti védőfunkció, hanem csak a kiscsoportok eltérő származástudata és emlékezetkultúrája. Míg a németekre jellemző heterogenitás gyorsította az asszimilációt, ugyanez a sokszínűség 1918-ig ellenállt az identitásra alapozott csoportmozgalmakra ható politikai mobilizációnak is.

A népközösségi diskurzus hatása a politikai mobilizációra

A szerző központi tézise szerint „a magyar politikai elit a kezdettől fogva és hosszabb ideig eredményes volt abban, hogy a magyarországi németiséget erőforrásként vonja be a politikájába, és ezt a célkitűzést az identitáskurzus feletti értelmezés monopóliumával kapcsolja össze” [III. kötet/316. o.]. E célt szolgálta az etnikai homogenizálás a trianoni határrevízió folyamatában. A Horthy-korszak dzsentri elitje egyre inkább kétségbe vonta a párizsi békeszerződés kisebbségvédelmére hivatkozva magának csoportjogokat követelő németiség államhoz fűződő lojalitását. Ennek következtében a félmillió németiség mind nagyobb mértékben vált a magyarosítási politikák áldozatává, csoportképzésüket az állam a húszas évtized végéig a nyelv- és kultúraápolás területeire korlátozta. Ennek eredményeként a németiség körében fokozatosan teret vesztett a revíziós nacionalizmushoz kötődő diskurzus, helyette pedig erősödött csoportszolidaritásuk, és a népközösségi diskurzus vált uralkodóvá.

A szerző Jászi Oszkár korpén keresztül ábrázolja a Horthy-rezsim karakterét, amely dzsentrijelleget és jobboldali nacionalizmusát a német kisebbség honorációrrétegére is igyekezett kiterjeszteni. A húszas évtized kisebbségpolitikai sikerei kettős kormányzati stratégiának köszönhetőek: a kormányzathoz lojális Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv vezetésével 1924-ben megalakult a hazai németiség érdekeit képviselő Magyarországi Német Népművelődési Egyesület. Ez azonban a helyi szervezetek csoportképzési és mozgósítási képessége miatt a kezdetektől kormányzati ellenőrzés alá került. Bleyer kultúrpolitikai minimálprogramjában – ami a magyar politikai elit kisebbségpolitikai kiegyezését remélte a németiség állammal szembeni hosszú távú lojalitásáért cserébe – a magyarországi német identitáskurzust a magyar nemzeti diskurzusnak rendelte alá (két nép, egy nemzet). A sváb kérdés megoldását is a magyar politikai elitől várta. Az évtized során tapasztalt kíméletlen magyarosítás hatására azonban Bleyer feladta etnopolitikai minimálprogramját és szembe helyezkedett a magyar kisebbségpolitikával.

A harmincas évek társadalmi-gazdasági problémák miatt megváltozott légköre az etnikai identifikáció újradefiniálását eredményezte, amelyben a német mozgalom is új orientációt kezdett követni. Bleyer 1933-as halála után az új vezető generáció a német népi identitás megmentése érdekében az asszimilációval, integrációval és a kettős identitással szemben a disszimilációt, az etnikai identifikációt, a politikai részvételt és önrendelkezést tűzte ki célul. Basch Ferenc vezetésével és Németország támogatásával megalakult a Népi Német Bajtársi Szövetség. Ettől fogva a magyarországi németek politikai mobilizációja a magyar társadalom mind erőteljesebb fenyegetettségérzését és nyugtalanságát váltotta ki,

ami további repressziós intézkedésekhez vezetett. A náci politikai sikerek – pl. az 1938-as osztrák Anschluss – hatására a magyarországi német csoportvezetés, a magyar honállam és a német patronáló állam „háromszögviszonyában” jelentősen felértékelődött Németország szerepe [II. kötet/325. o.].

A népközösségi diskurzus 1938-ban a Magyarországi Németek Népi Szövetségében formálódott, amely tagjaiért „országhatárokon túlmutató közösség képviselőjeként” [II. kötet/322. o.] lépett fel, és a magyarországi német népcsoport számára autonómiajogokat követelt. Az ideológiai és politikai értelemben egyre inkább berlini orientációt követő Volksbund a magyar állammal szembeni lojalitást egy csoportlojalitással állította szembe. Ennek következtében a svábság magyar nemzethez hű része „két malomkő közé szorult” [II. kötet/326. o.].

A Volksbund a megalapításától fogva a náci magyarországi behatolásának eszközévé vált, de a revíziós céljaiért Németországgal együttműködő magyar kormány kezdeti sikerei (pl. második bécsi döntés) leplezték az oszthatatlan magyar politikai nemzet iránti aggodalmakat. A bécsi népcsoportegyezmény legitímálta a Volksbund követeléseit (pl. jogi személyiségi státus), és ezzel együtt a kormány kiszolgáltatta a magyarországi németiséget a Birodalomnak.⁷ Ettől fogva a német népközösség iránt érzett hűség és a magyar állam iránti lojalitás már csak rövid ideig volt összeegyeztethető: „amíg az egyiket ki nem játszották a másik ellenében” [II. kötet/324. o.]. A rövid időszak Magyarország hadba lépésével, de legkésőbb az 1942-től kezdődő SS-toborzásokkal és besorozásokkal ért véget, ugyanis innentől fogva a Birodalom használta ki népi németjeit háborús törekvéseihez.

A politikatörténeti összefoglalás mellett az 1941-es népszámlálási adatok alapján differenciált képet kapunk a magyarországi németek megosztottságáról, állam iránti hűségéről, amelyet a propaganda és a kitelepítési elgondolások híresztelése is árnyalt. A magyarországi német lakosságon belüli identitáshasadás (pl. rongyosok és bundások) különböző magatartásformákat és identitáskonceptiókat eredményezett. „A népre és államra felosztott identitás megosztott lojalitást is maga után vont, [...] amelynek következtében a lojalitástengely végleges törése is jelentkezett [...] a többséget és a kisebbséget már nem köthette össze egymással a közös állam melletti hitvallás” [II. kötet/334. o.].

Az elűzésről a Potsdam-legendá elosztatásával

Gerhard Seewann a hagyományos etnikai térstruktúrák felbomlását, a magyarországi németek passiójának történetét a kitelepítések háttérének nagyhatalmi látószögéből vezeti be. Az etnikai keveredés megszüntetésének elve és a megvalósításhoz szükséges népességtranszfer igénye már a hitleri Németországban felmerült, Európa pedig elfogadta ezt a

konceptiót a kisebbségi ügy – mint konfliktusforrás – megoldására. A Heim ins Reich politikájának beváltása a második világháborúban szerzett német területek – Baltikum, Dél-Oroszország, Dél-Tirol stb. – germanizálásával kezdődött.

A szerző a britek, amerikaiak és oroszok motívációin keresztül is értelmezi a német kisebbségek Németországba irányuló áttelepítésének dilemmáit. Emellett fontos párhuzamokat mutat be a csehszlovák és a magyar kormány kitelepítési gyakorlatában: a kormányzatok önálló kezdeményezése az etnikai sokszínűség felszámolására; propagandaeszközök alkalmazása bűnbakképzésre; kollektív bűnösségből levezetett politikai jogfosztás és konfiskálás; a német tulajdon újraosztása, mint az elűzés mögötti motíváció; történelempolitikai érvek felhasználása a kisajátítás legitimációjáért: „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen.” [II. kötet/343. o.]; széles társadalmi konszenzus; pártpolitikai motívációk.

Seewann meggyőző okfejtéssel bizonyítja, hogy a magyarországi németek elűzését az ország politikai vezetése kezdeményezte, vagyis elosztatja a Potsdam-legendát, amely külpolitikai kényszerként, nagyhatalmi előírásaként állította be az elűzést.⁸ A kitelepítés korának meghatározó politikusai, pártvezetői, vezető hivatalnokai és a klérus tagjai levelezéséből, felszólalásaiból, a nagyhatalmak képviselőinek megnyilvánulásaiból és az idevágó kormányrendeletek alapján végérvényes következtetésre juthatunk: a német népcsoport elűzésére egyetlen országot sem kényszerítettek, az intézkedéseket a kormányok önként kezdeményezték, amelyek azonban a szövetségesek tevőleges közreműködése nélkül nem valósulhatott volna meg, ezért az elűzés felelőssége és következményei őket is terheli. „A németek elűzése Magyarországról” című fejezet valóságghűen ábrázolja, hogy a nagypolitika céljai (pl. nemzetállami és etnikai határvonalak átfedése) miként szolgáltatták ki a kisebbségeket az egyes kormányok nacionalizmusának (pl. szlovák-magyar lakosságcsere), és a politikai döntések hogyan váltak valósággá a helyi szinten történt jogfosztásokkal, vagyonelkobzásokkal, több száz éves kultúrtájuk lerombolásával.

Záró gondolatok

A szemléltetett számos újításon túl a mű egyedisége az olvasói élményben rejlik. A szerző a sok kis résztörténet egésszé rendezésével eddig nem létező viszonyítási alapot teremt az emlékezéshez. A kötet az egykori betelepülők leszármazottai számára nélkülözhetetlen olvasmány családjaik, közösségeik motívációinak megértéséhez, a társadalom történetének alaposabb megismeréséhez. Az önálló narratíva megteremtésének további jelentősége, hogy a sok-sok egyéni emlékezés egymásba foglalásával létrejöhet a magyarországi németek korrekt emlékezetkultúrája,⁹ amely a múlt feldolgozásával lehetővé teszi a közösségtudat, az identitás újraképződését és erősödését.

Jegyzetek

¹ A 2012-ben német nyelven megjelent mű egyszerűsített változatban, korszerű tankönyvként is megjelent középiskolások számára. Nóra RUTSCH – Gerhard SEEWANN: Geschichte der Deutschen in Ungarn (Pécs, 2014)

² A történelmi kutatások mintatípusának Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico-geographica (Az új Magyarország történelmi-földrajzi ismertetése) című munkáját tekintem (Bécs, 1735), amelyben a történetírás lényegi része történelmi, kartográfiai és néprajzi háttér-információkkal egészült ki.

³ GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig. (Budapest, Osiris 2003). 145-149.

⁴ ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században. (Budapest, Napvilág 1998). 75-130.

⁵ ÁCS Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. (Budapest, Kossuth 1996). 150-151.

⁶ BINDORFFER György: Nemzetiségi politika Magyarországon Szent István korától a rendszerváltozásig.

In: Gyulavári Tamás – Kállai Ernő (szerk.): A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. (Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala 2010). 10-48.

⁷ NAGY Péter Tibor – TROJÁN Anna: Randolph Braham Holocaust monográfiájához készült adatbázis. (Budapest, WJLF-CEU 2013). 154-155.

⁸ TÓTH Ágnes: Mi hja még? A magyarországi németek kitelepítése a hazai történetírásban: tematikai fehér foltok, módszertani hiányok. In: Grósz András (szerk.): Jogfosztások Budaörsön. (1944-1948) (Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténelmi Gyűjtemény 2010). 17-30.

⁹ A Magyarországi Németek Országos Önkormányzata 2020-ig szóló stratégiájában „A saját történelmi-politikai narratíva megteremtése” c. bekezdésben kiemelésre került a „korrekt hazai német emlékezetpolitika kialakítása”, mint teljesítendő feladat. In: Steh dazu! A Magyarországi Németek Országos Önkormányzata stratégiája 2020-ig. Elektronikus kiadvány. (Budapest, MNOÖ 2016) – dbu.hu/userfiles/fajlok/MNOO-Strategia-HU-online.pdf (letöltve: 2016. június 6.)

Mayer Éva: Utolsó ajándék (2011, vegyes technika, fényvisszaverő reflexfólia, jelzőtábla, 70x105 cm)